

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

A SZERETET PRÓBÁJA

(A MAGYAR NÉPBALLADATÍPUS RUSZIN ÉS UKRÁN PÁRHUZAMAI)

Ki ne ismerné a pásztorfiú esetét a kebelébe bújít „sárighasú” kígyóval, s ki ne marasztalná el a szülőket, testvéreket, akik testi épségüket jobban féltik a veszélybe került hozzátartozó életénél? De hát azért rendelt Isten az ember mellé társat, hogy akár karja árán is megóvja mátkája életét.

A példabeszédnek sem utolsó történet a Székelyföldön és Moldvában lírai részletekben gazdag népballadákba nemesedve maradt ránk, de az európai népek szájhagyományában is jelentős mennyiségű feldolgozásával találkozhatunk. A téma kutatói már évtizedekkel ezelőtt felfedezték a párhuzamot e balladai történet és az ógörög *Alkesztisz* legendája között, aki az istenek törvényei ellen vétő férje, *Admetosz* helyett magára vállalta a halálbüntetést, amikor erre az áldozatra a férj tulajdon szülei nem voltak hajlandók.

Vargyas Lajos *E. Long* amerikai és *G. Megas* görög kollégái nyomán maga is úgy véli¹, hogy a középkor emberének alaposan felkeltette érdeklődését ez az ógörög mondai emlék, s minden bizonnyal ekkortájt keletkeztek a téma prózai feldolgozásai. A magunk részéről ezt megtoldjuk azzal a feltételezéssel, hogy az így létrejött mesék saját nemzeti és társadalmi körülményeiknek megfelelő aktuális tartalmakat kaptak, melyeknek központi eleme minden esetben a hozzátartozók önzetlen, önfeláldozó szeretetéről való meggyőződés. Arról már szó sem esik, hogy a ballada hősének miféle vétek miatt kellene *Admetosz*hoz hasonlóan bűnhődnie, mert e családi drámák konfliktusai célirányosan a *szerelem próbatételére* vannak kiélezve. Ennek elérésére eléggé extrém és meghökkenítő alkalom a kígyók szerepeltetése még akkor is, ha esetleg utólag kiderül, hogy csak színlelt volt a veszély. Itt ugyanis sem helye, sem ideje nincs a kertelésnek: egyértelműen ki kell nyilvánítani, hogy az ember által eredendően utált és rettegett kígyóval szemben van-e szívünkben elegendő szeretet?

Pálóczi Horváth Ádám már 1813-ban felvette gyűjteményébe² a ballada egy erősen redukálódott változatát, s véletlenszerűen, nagyjából ebben az időben – 1814 és 1819 között rögzítette népdalai között *Zorian Dolenga-Hodakovszkij* ukrán folklorista az egyetlen olyan általunk ismert ukrán népballada szövegét³,

amelyben a magyarhoz hasonlóan a kígyó megjelenése kelt riadalmat. E részlet kiemelése azért fontos, mert a típus európai elterjedését és felépítését vizsgálva Vargyas Lajos külföldön csak a magyar nyelvterülettől délre és keletre – szerb, bolgár és román területeken tudta kimutatni a *kígyómotívumot*. S bár tucatnyi ukrán szöveget végigelemezett, ezzel az eggyel nem volt alkalma találkozni. Kezdjük hát az áttekintést elsőként ezzel az ukrán adattal:

*Aj, elmentem én az erdőbe eprészni.
Bangita, málna, szép piros bogycska,
karomba ragadt ott egy mérges kígyócska,
bangita, málna, szép piros bogycska!
– Jaj, szedd le kezemről – kérleltem apámat.
– Félek a kígyótól, kérd inkább anyádat!*

*Aj, elmentem én az erdőbe eprészni.
Bangita, málna, szép piros bogycska,
karomba ragadt ott egy mérges kígyócska,
bangita, málna, szép piros bogycska!
– Jaj, szedd le kezemről – kérleltem anyámat.
– Undorodom tőle, kérd inkább babádat!*

*Aj, elmentem én az erdőbe eprészni.
Bangita, málna, szép piros bogycska,
karomba ragadt ott egy mérges kígyócska,
bangita, málna, szép piros bogycska!
– Jaj, szedd le kezemről – kérleltem babámat.
Jött is ő azonnal, meg is szabadított,
bangita, málna, szép piros bogycska!*

(Vári Fábíán László fordítása)

Mint tapasztaljuk, a történet alapötlete és főbb mozzanatai megegyeznek a típus ismert magyar feldolgozásaival: a szülők elutasítása után a szerető szabadítja meg mátkáját a kígyótól, s ezzel valós veszélyhelyzetet old fel. A túlzottan egyszerűsítő, a költői eszközökben szerény szerkesztésmód azonban esztétikai hiányérzetet keltethet az olvasóban, a további variációs lehetőségek elmaradása pedig meghíúsítja a szövegben lappangó drámai elemek hatásosabb kibontakozását.

A típus további ukrán variációiban, mint már utaltunk rá, a kígyó nem kap szerepet. Helyette az élet által produkált valós veszélyhelyzetek váltakoznak, de a dramaturgia ezekben is ugyanaz: a bajbajutott hiába kéri szüleit, testvéreit – önzetlen segítséget csak szerelmes társától várhat. Megfigyelhető, hogy bizonyos élethelyzetek gyakori ismétlődése, mint például a rabság, katonaság vagy hadifogság, a típuson belül akár önálló csoportot is alkothat. Ismerkedjünk velük.

Oscar Kolberg lengyel zeneszerző és folklorista a XIX. század végén, nyugat-ukrán területen rögzítette a *rabságban sýnylódó kozák* siralmait: *A tömlöcben kesergő kozák búsan búgó gerlepárral üzeni apjának, hogy adja el lovait, váltsa ki fiát a rabságból. – Eszemben sincs lovaimtól megválni, inkább hagyom a fiamat szenvedni. Nővérének üzeni, hogy adja el a borjakat, s azok árán váltsa ki őt a rabságból. A válasz most is elutasító. Kedvesének üzeni, hogy akár szoknyája árán is váltsa meg a szabadságát. A lány visszaiüzen: – Megválok én szívesen a szoknyámtól, kiváltalak a szomorú rabságból.*⁴ A szoknya eladásának jelképes üzenetét fölöslegesen magyarázni. Lovakkal és szarvasmarhákkal azonos értékcsoporthoz női ruhadarab csak egyféleképpen kerülhet, mégpedig levetve.

A következő példát Marko Vovcsok ukrán író kéziratban hátrahagyott, s azóta közreadott gyűjtéséből emeltük ki.⁵ Hőse a frissen sorozott legény, aki társaival üzen az övéinek:

*Búg a gerle bánatosan már kora hajnalban,
könnyes szemmel áll az újonc a regrutasorban.
Kertek fölött szárnyra kelve egyre búg a gerle,
jaj, de nagy a menetelő regruták keserve!*

*– Ej, katonák, testvéreim, sok derék pajtásom,
mondjátok meg az apámnak, hogy látni kívánom.
Adja el szürke ökreit, minden gazdagságát,
annak árán megválthatná fia szabadságát.*

*– Nem bánom én, hogyha nem lesz soha hazatérted,
ökreimet az udvarról le nem hajtom érted.*

*Búg a gerle bánatosan már kora hajnalban,
Könnyes szemmel áll az újonc a regrutasorban.
Kertek fölött szárnyra kelve egyre búg a gerle,
jaj, de nagy a menetelő regruták keserve!*

– *Ej, katonák, testvéreim, sok derék pajtásom,
mondjátok meg az anyámnak, hogy látni kívánom.
Adja el az udvaráról sok fejős jószágát,
annak árán megválthatná fia szabadságát.*

– *Nem bánom én, hogyha nem lesz soha hazatérted,
teheneim az udvarról el nem adom érted.*

*Búg a gerle bánatosan már kora hajnalban,
Könnyes szemmel áll az újonc a regrutasorban.
Kertek fölött szárnyra kelve egyre búg a gerle,
jaj, de nagy a menetelő regruták keserve!*

– *Ej, katonák, testvéreim, sok derék pajtásom,
mondjátok meg a mátkámnak, hogy látni kívánom.
Tege pénzzé keze alól minden ingóságát,
azzal megválthatná szeretője szabadságát.*

– *Eladom én mindenemet, marháim sem szánom,
hogy szemtől-szembe láthassam, nagyon régen várom.*

(Vári Fábián László fordítása)

A galíciai *Stanislau* (Ivano-Frankivszk) közeléből szintén van adatumunk. E változat⁶ szereplője rabságba vetett kozáklegény, aki az előbbiektől eltérően levélben kéri a váltságdíjat. A hozzátartozók némi szánalmat tanúsítva tudakolják, mi lenne a fizetnivaló? Apjától száz pár igavonó ökröt, anyjától száz fejőstehenet és három borjút, bátyjától száz felszereszámozott lovat, nővérétől száz juhot és száz bárányt kér, de azok sokallják a váltságdíjat, és beletörődve üzenik, hogy a legénynek ott kell elvesznie. Utolsó levelét kedveséhez írja, aki örömmel adja meg a száz vemhes üszőt, s ugyanannyi borjút.

Az *Ivan Franko* által lejegyezett ballada⁷ helyszíne a *Beszkidék tetején* a nagy kányafa alatt épült mulató. A fiatal lány térdén állva kéri az őt fogva tartó törököt, hogy ne vegye el fiatal életét, az apja meghozza a váltságdíjat. Az apa csak nem jön, a lány tovább zokog, életéért könyörög az iszogató töröknek, mert reméli, hogy anyja megérkezik a pénzzel. De hiába várja

őt is. Végül kedvesének üzen, aki még idejében meghozza a váltságdíjat. Végső tanulságként elhangzik, hogy a hű szerető a szülőknél, testvérnél is jobban tud szeretni.

*Holováckijnál*⁸ a *Szeretetpróba*-balladákhoz tucatnyi szöveg tartozik. Közöttük önálló változatcsoportha sorolható az a három dal, amelyek vízben fuldokló legény, illetve lány megmeneküléséről regélnek.⁹ A fiatal kozák a Dunában, a lány a tenger vizében küzd életéért. Sorra jönnek a hozzátartozók, akik nem tagadják meg a mentést, de sem a csónakot, sem az evezőt nem találják. Majd csak a kedves az, aki csónakkal és evezővel jó időben érkezik. A harmadik változat hőse ugyancsak a Dunában fuldokló leány, aki az éppen arra járó apját, majd anyját, bátyját s nővérét kéri, hogy húzzák ki, de a válasz minden esetben elutasító: – *Adja Isten, hogy elpusztulj, nem voltál jó leányunk!* Szerencsére jegyese is arra megy, aki kezét nyújtja a végső pillanatban. Ez is tanulsággal zárul: – *Jobb az én édesem apámnál s anyámnál!*

Csernyigov körzetében, a XIX. sz. közepén rögzítették a tatár elől menekülő lány történetét,¹⁰ aki bátyja házában keres oltalmat. A testvér a veszélyt tapasztalva, saját háza népe miatt aggódva megállítja hűgát a küszöbön, s mint idegentől, megtagadja tőle a bebocsátást. – *Micsoda idők járnak, hogy a testvér testvért megtagad!* – mondja a lány, s ezek után nővére háza felé igyekszik. Ott is ugyanúgy jár, végül az utolsó menedék reményében kedvese háza felé fut, s az nyit neki ajtót. Ekkor elégedetten állapítja meg, hogy meglegelte az igazi hozzátartozóját.

Mivel a fenti ruszin és ukrán történetek előadása az élet által teremtett azonos alaphelyzetekből építkeznek, mindegyik tisztán illeszkedik a *Szeretetpróba* keretébe. A variációs lehetőségek azonban tovább is bonyolíthatók, s ezt igazolandóan most kitérünk a típus egy oldalági változatcsoportjára. Ezek meghatározó motívuma, a *szeretetlenység*, csak árnyalatában különbözik a tárgyalt népballada alapmotívumától, de új elemként még egy emberi gyarlóság társul hozzá, mégpedig a *haszonlesés és kapzsiság*, s ez a fejlemény már a ballada önállósodása felé mozdítja el a cselekményt. Az alábbi, lírai részletekben gazdag népballada A. *Duleba* kelet-szlovákiai gyűjtésű ukrán népdalaiból való:¹¹

*Makovica nincs felszántva,
csak golyókkal teleszórva.
Dombja alatt, zsenge fűben
harcos fekszik sebesülten,
lova nyihog, a patája
egyre csak a földet vágja.*

*Már anyja is megérkezett,
megállott a fia felett,
kezét fejére kulcsolja,
aztán mégis azt firtatja:
– Odajártál, háborúztál,
s egy kis portékát se hoztál?
– Anyám, hagyj békén engemet,
ne hasogasd a szívemet,
azt már úgyis golyó járta,
éles szablya átalvágta.*

*Alkonyattájt, estefelé
apja jó a fia elé.
Illendően megkönnyezi,
közben egyre kérdegeti:
– Odajártál, háborúztál,
hol a zsákmány, amit hoztál?
– A zsákmány nem engem illet,
de hoztam egy véres inget.*

*Élamott az erdőszélen
húga lohol az ösvényen.
Ő is elkezdi a sírást,
majd ekképp tesz szemrehányást:
– Mindhiába verekedtél,
hogya semmit sem szereztél!
– Húgom, hagyj nyugton engemet,
ne hasogasd a szívemet.
Azt már úgyis golyó járta,
éles szablya átalvágta.*

*Bátyja ballag arra éppen.
Látja testvérét a vérben,
könnyhullatva fejét fogja,
aztán ő is csak faggatja:
– Öcsém, ugyan merre jártál,
s hová dugtad, amit hoztál?*

– *Nem haszonért hadakoztam,
haza csak a lovam hoztam.*

*Egyszer csak az istenadta
jegyesének hangját hallja.
Szívrepesve fut a lányka,
örül, hogy élve találja.
– Egyetlenem, mutasd sebed,
meglásd, doktort hívok neked!
S keszkenőjét felhasználja,
sebét friss pólyába rakja.*

*Áldja meg azt a Jóisten,
akit küldött, hogy segítsen.
Százszor jobb az a szülőknél,
ezerszer a testvéreknél!*

(Vári Fábián László fordítása)

Holovackij galíciai és magyar-orsz népdalai között két hasonló, de ehhez képest módosított változattal találkozhatunk.¹² Az első szöveg hőse sebesült katonára, aki tűz melegénél gyógyítgatja sebeit. Ezek egyike mély, mert golyó ütötte, másika széles, mert szablya hasította. A sebesült hideg vizet kérne látogatóitól, de azokat csak a feltételezett, elrejtett szerzemény érdekli. A másik szöveg hősének társadalmi helyzetéről, betegségének okáról semmi sem derül ki, de ő is inni kíván, ám apjának, anyjának, akik csak az elrejtett értékek miatt aggódnak, fiúk megsegítése helyett fontosabb dolguk akad, s így a véráldozattal szerzett javak az önzetlenül szerető lányt illetik. A közösség ítélete tehát ismét kimondatott.

Megközelíthetjük a tárgyalt típus vizsgálatát a népköltészetre erősen jellemző szöveg-összefüggések irányából is. Ez a folklórjelenség, bár a műfajok közötti viszonylatban is jelen van, többnyire az egyes műfajokon belül működik jól kimutatható eredménnyel. Így például a családtagok szeretetlenségének felemlgetésével szemben a szerető helytállása, mint drámai alaphelyzet, alkalmasnak mutatkozik a cselekmény további építésére. Arra, hogy az alapszöveg teljesen új elemekkel bővülne, nincs értékelhető adatunk, ellenben az alábbi példa markánsan szemlélteti a más típusoktól kölcsönzött elemek felhasználását:¹³

*Búsul Pintye egymagában
a vármegye fogdájában.
Levelét ott körmölgeti,
apjurának ezt üzeni:*

*– Kedves apám, ha megszánnál,
száz arannyal kiválthatnál.
– Inkább fiamnak se mondlak,
minthogy érted annyit adjak!*

*Búsul Pintye egymagában
a vármegye fogdájában.
Levelét ott körmölgeti,
jó anyjának ezt üzeni:*

*– Édesanyám, ha megszánnál,
száz arannyal kiválthatnál.
Inkább fiamnak se mondlak,
minthogy érted annyit adjak!*

*Búsul Pintye egymagában
a vármegye fogdájában.
Levelét ott körmölgeti,
babájának ezt üzeni:*

*– Hallod, Ánca, ha megszánnál,
száz arannyal kiválthatnál.
Ánca rendben leszámolta,
a rabságból kiváltotta,*

*asszonyaként elkísérte,
s fiúcskát szült már egy évre.
Pólyás fiacskáját nézi,
és így énekelget néki:*

*– Tente, tente, kis bubácska,
ne hasonlíts az apádra,*

*mert én akkor felaprítlak,
hegyes karókra aggatlak!*

*Nótáját még be sem végzi,
Pintye az ablakon nézi:
– Fújjad, Ánca, csak azt fújjad,
amivel fiam altattad!*

*– Tente, tente, kicsi bubám,
pont olyan vagy, mint az apád,
csurgatott mézben fürdetlek,
finom gyolcsokba göngyöllek!*

*– Hazudsz, szuka, nem ezt fújtad,
fiam nem ezzel ringattad,
épp az ablak előtt álltam,
jól hallottam, mindent láttam!*

*Hagyd most, asszony, a gyermeket,
vedd fel legszebb öltözeted,
tedd fiamat a rengőbe,
s gyere velem az erdőbe.*

*Esteledni kezdett éppen,
megálltak egy irtásszélen,
s mire a nap lehanyatlott,
az asszonynak feje hullott.*

(Vári Fábián László fordítása)

Mint látható, a *Szeretet próbája* és a *Zsivány felesége* találkozásából akár újnak is mondható, kontaminált ballada keletkezett, szinte csak azért, hogy direkt módon ki nem mondott, le nem írt nevelési szándékkal megfogalmazza és elítélje a jötevővel szemben tanúsított emberi háládatlanságot. Lintur több olyan kárpátaljai és kelet-szlovákiai változatról tesz említést, amelyek hőse a máramarosi román származású *Pintye*¹⁴ nevű betyár. Azt azonban a magyar betyárfolklorból is tudjuk, hogy a történelmi alak valóságos mögött

a betyárballadákban rendszerint csak sztereotípiákból komponált, költött eseményeket találunk. Akárcsak a *Csudahalott* és a *Két kápolnavirág* egyesülésében, itt is a vidámabb szüzsére épül rá a tragédiába ívelő folytatás, és a két típusalkotó motívum közül ez alkalommal is az erősebb kisugárzású, nagyobb fajsúlyú tragikus elem kap meghatározó szerepet.

Ezek után, gondolatban újra bejárva a fentebb tárgyalt balladák világát, jogosan vetődik fel a kérdés: honnan való, s van-e valós alapja ennek a riasztóan nagyfokú, vérrokonok iránti kiábrándultságnak? Mivel egy kimerítő és kielégítő válasz megfogalmazásához visszamenőleges szociográfiai felméréseket e dolgozat szűkös keretei miatt sem végezhetünk, a társadalom-lélektan felől próbáljuk megadni a megközelítő választ. Az tény, hogy a szülő-gyermek viszonyban mindig voltak és lesznek a fiatalok párválasztása okán fellobbanó konfliktusok, de azok csak igen szélsőséges helyzetekben hevülhetnek a balladákban tapasztalt élethelyzetek hőfokára. A kérdésre az a körülmény adhat magyarázatot, hogy a balladai történeteket szerelemtől bódult fiatalok, vagy az ő eszükkel, helyettük gondolkodó népi énekesek szükték a világra, akik hajlamosak a szerelem érdekeit mindenek fölé emelni, s a drámai hatás fokozása érdekében akár erős túlzásokba bocsátkozni.

JEGYZETEK:

¹ Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa. Zeneműkiadó, Budapest, 1976. I. k. 164. o.

² Énekes poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekeiből. Magyar Helikon, 1979. 231. o.

³ Dej, O. I. – Jaszencsuk, A. J.: Báládi (Kohánnýá tá dosljubnyi vzájemini) Kijiv, Nauková Dumká, 1987. 143. o.

⁴ Uo. 140. o.

⁵ Uo. 141. o.

⁶ Uo. 141. o.

⁷ Uo. 142. o.

⁸ Holováckij, J.: Národnije pesznyi gálickoj i uhorszkoj ruszi. Moszkva, 1878, 1-3. k.

⁹ Dej, O. I. – Jaszencsuk A. J.: Báládi. 143-144. o.

¹⁰ Uo. 145. o.

¹¹ Uo. 146. o.

¹² Uo. 147-148. o.

¹³ Lintur, im. 187. o.

¹⁴ I. Lipót császár 1701-ben vérdíjat tűzött ki a román származású Pinteá Gligor fejére.